ПРАВОВІ ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

ГЛАДЕНЬКИЙ Юрій Васильович - асистент кафедри загально-правових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту «Одеська юридична академія»

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-3078-9262

УДК 351.74:351.753.3

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.73

Актуальність теми статті обґрунтована недостатністю уваги науковців, присвяченої дослідженню механізму застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України, що зумовило необхідність його теоретико-правового дослідження. Це зумовило постановку як мети статті розкриття підстав і порядку застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України.

Доведено, що необхідною передумовою правильного застосування ними вогнепальної зброї є їх належна професійна підготовка, яка включає набуття навичок з вогневої підготовки, а також розкрито особливості її здійснення.

Встановлено, що вогнепальна зброя підлягає застосуванню працівниками Національної поліції України виключно за наявності підстав, передбачених законом. Виокремлено вимоги, яких повинні дотримуватися поліцейські при обранні цього поліцейського заходу, а саме: необхідність, пропорційність та ефективність. Обґрунтовано, що закріплення наведених вимог до застосування вогнепальної зброї як поліцейського заходу кореспондує із практикою Європейського суду з прав людини.

Розкрито особливості здійснення працівниками Національної поліції України попередження про застосування вогнепальної зброї. Наведено коло випадків, за яких застосування вогнепальної зброї працівниками є можливим без здійснення попередження.

Узагальнено коло підстав для приведення працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї в готовність. Досліджено встановлену законом заборону застосування вогнепальної зброї, яку законодавцем закріплено за суб'єктом і за місцем застосування.

Встановлено коло обов'язків, які виникають у працівників Національної поліції України унаслідок застосування вогнепальної зброї, а саме: 1) надання невідкладної медичної допомоги особам, які постраждали в результаті її використання; 2) інформування свого керівника у письмовій формі про застосування вогнепальної зброї, а також його негайне повідомлення про активне застосування вогнепальної зброї.

Наведено коло типових помилок поліцейських при застосуванні вогнепальної зброї: та обґрунтовано, що знання ними правових підстав і порядку застосування вогнепальної зброї, а також типових помилок дозволить мінімізувати їх кількість у практичній діяльності.

Узагальнено особливості застосування працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї в умовах воєнного стану.

Ключові слова: вогнепальна зброя, застосування вогнепальної зброї, поліцейські заходи примусу, вогнева підготовка, Національна поліція України, поліцейський, воєнний стан.

Постановка проблеми

Працівники Національної поліції України, відповідно до ч. 1 ст. 8 і ч. 2 ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію»

від 02.07.2015 р., діють виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України, і вправі, задля охорони прав та свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення, застосовувати у межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом [1]. Поліцейський захід примусу являє собою дію або комплекс дій примусового характеру, що обмежує певні права та свободи людини і застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію функцій [2, с. 395].

З огляду на примусовий характер поліцейських заходів примусу, законодавець визначає їх вичерпний перелік. Так, згідно з ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., працівники Національної поліції України під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважені використовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (силу); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблематики застосування примусових поліцейських заходів присвячена істотна увага науковців, які визначають їх поняття, характеризують види цих заходів, розкривають підстави і порядок їх застосування працівниками Національної поліції України тощо. Зокрема, до зазначеної проблематики звертаються О.А. Банчук, О.І. Бочек, С.І. Братков, М.П. Вавринчук, О.О. Горішній, Ю.Б. Ірха, М.П. Кобець, О.В. Когут, М.А. Комзюк, В.А. Мацько, Р.С. Мкртчян, В.І. Осадчий, М.М. Руденко, Д.Ю. Сіротченков, О.І. Ульянов та інші вчені. Водночас, дослідженню механізму застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України присвячена недостатня увага науковців, що зумовлює необхідність його теоретико-правового дослідження.

Метою статті є розкриття підстав і порядку застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Законодавець у ч. 1 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. визнає застосування вогнепальної зброї найбільш суворим заходом примусу. У зв'язку з цим у ч. 2 зазначеної статті він закріплює, що поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови що він пройшов відповідну спеціальну підготовку [1]. Така підготовка може мати місце у межах курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) та підвищення кваліфікації протягом всього часу перебування на посадах поліцейських. На заняттях з вогневої підготовки поліцейські мають набути і вдосконалювати навички: умілого поводження з вогнепальною зброєю (швидкісне діставання пістолета з кобури та приведення його в бойову готовність, виконання пострілу, усунення затримок під час стрільби тощо); виконання прийомів швидкісної стрільби за різних умов, з різноманітних положень і з перенесенням вогню по мішенях; припинення протиправних дій за допомогою вогнепальної зброї, тактики застосування та використання зброї в оперативно-службовій діяльності (прийняття рішення про застосування та використання вогнепальної зброї, вибір цілі для знешкодження); безпечного поводження з вогнепальною зброєю; з інших питань вогневої підготовки, які виникають у процесі оперативно-службової діяльності [3, с. 172]. Поряд із цим, у п. 5 розд. 1 Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.02.2016 р. № 70 і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 17.02.2016 р. за № 250/28380, передбачає, що вогнепальна зброя закріплюється за поліцейським, який склав Присягу на вірність Українському народові, завершив навчання у закладі (установі) та/або пройшов первинну професійну

підготовку і направлений для подальшого проходження служби, а також склав заліки із знання матеріальної частини зброї, порядку і правил її застосування, заходів безпеки при поводженні з нею, виконав норматив з вогневої підготовки та вправу зі стрільби [4].

Вогнепальна зброя підлягає застосуванню працівниками Національної поліції України виключно за наявності підстав, передбачених законом. Так, ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. закріплює, що поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського; 8) для примусового припинення польоту безпілотного повітряного судна, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що таке судно використовується для вчинення правопорушення або становить загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, шляхом пошкодження чи знищення безпілотного повітряного судна та/або складових частин безпілотної авіаційної системи [1].

При обранні цього поліцейського заходу працівникам Національної поліції України потрібно неухильно дотримуватися вимог до поліцейського заходу, встановлених законом. Із урахуванням частин 2, 4 – 6 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., застосування вогнепальної зброї повинно відповідати вимогам: 1) необхідності (неможливість застосування для виконання повноважень поліції іншого заходу або неефективність його застосування, а також заподіяння внаслідок його застосування найменшої шкоди як адресату заходу, так і іншим особам); 2) пропорційності (шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищувати блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди); 3) ефективності (застосування цього поліцейського заходу повинно забезпечувати виконання повноважень поліції) [1].

Закріплення наведених вимог до застосування вогнепальної зброї як поліцейського заходу кореспондує із практикою Європейського суду з прав людини. Так, надаючи оцінку матеріальному аспекту права на життя, закріпленого ст. 2 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, Суд зазначає, що у випадку умисного застосування сили зі смертельним наслідком слід враховувати не лише дії представників держави, які фактично застосували силу, але й усі супутні обставини, у тому числі такі питання, як планування та контроль за діями, які розглядаються. Таким чином, під час встановлення, чи відповідала застосована сила ст. 2 Конвенції, може враховуватися, чи були заходи правоохоронних органів із затримання спланновані та чи контролювалися вони так, щоб мінімізувати, наскільки це можливо, застосування сили зі смертельним наслідком чи випадкову загибель людей. Уряд також несе тягар доведення того, що застосована працівниками міліції сила була виправданою; не виходила за межі того, що було абсолютно необхідним, і була суворо пропорційною досягненню однієї або декількох цілей, передбачених п. 2 ст. 2 Конвенції. Розглядаючи питання, чи надав Уряд належне обґрунтування, Суд не тільки розгляне застосування працівниками міліції сили зі смертельним наслідком, але також,

як уже зазначалося, питання, чи регулювалися та організовувалися сплановані заходи із затримання так, щоб мінімізувати, наскільки це можливо, ризик для життя (пункти 73, 75 рішення від 17.12.2020 р. у справі «Юхимович проти України») [5].

При обранні зазначеного поліцейського заходу працівникам Національної поліції України необхідно враховувати, що вони, згідно з частинами 7, 8 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., уповноважені застосовувати вогнепальну зброю: 1) тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу; 2) у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами [1]. У разі спричинення шкоди, явно незрівняної з небезпекою нападу або обставинами захисту (наприклад, застосування вогнепальної зброї у випадках нападу на працівника поліції з боку старої тяжкохворої особи людини або особи, яка перебуває в стані сильного алкогольного сп'яніння, що робить нереальним здійснення загроз), службові завдання поліцейського підлягають вирішенню без застосування примусу або з використанням фізичного впливу та спеціальних засобів [6, с. 203].

Необхідною передумовою застосування працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї є здійснення відповідного попередження. Так, згідно з ч. 5 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання заходу примусу, визначеного цією статтею [1]. Відповідно до ч. 2 ст. 43 цього Закону, попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку [1].

Водночас, законодавець встановлює коло випадків, за яких застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України є можливим без здійснення попередження. Так, ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. встановлює, що застосування вогнепальної зброї без попередження допускається: 1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [1].

Поряд із підставами застосування вогнепальної зброї, законодавець закріплює також підстави її приведення в готовність. Так, працівник Національної поліції України, відповідно до частин 11, 12 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., може: 1) взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування; 2) привести у готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування, якщо під час затримання в нього виникла підозра у вчиненні цією особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб. Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для застосування вогнепальної зброї поліцейським [1].

У законі встановлено заборону застосування вогнепальної зброї, яку законодавцем закріплено за суб'єктом і за місцем застосування. За суб'єктом така заборона визначена в ч. 5 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., згідно з якою заборонено застосування вогнепальної зброї до жінок

з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [1]. За місцем застосування вказана заборона передбачена в ч. 9 ст. 46 зазначеного Закону, відповідно до якої поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогненебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності [1].

Законодавець не обмежує застосування працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї виключно підставами, передбаченими ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. Так, згідно з ч. 13 зазначеної статті, поліцейський може використати вогнепальну зброю для: 1) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил; 2) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб [1].

Застосування працівником Національної поліції України вогнепальної зброї призводить до виникнення в нього низки обов'язків. По-перше, з огляду на вимогу ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., він зобов'язаний надати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу [1]. По-друге, з урахуванням ч. 10 ст. 46 цього Закону, він зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї [1]. Керівник поліцейського, яким застосовано вогнепальну зброю, на виконання вимоги ч. 10 ст. 46 вказаного Закону, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати про її застосування центральний орган управління поліції та відповідного прокурора [1].

В окремих випадках працівники Національної поліції України припускаються помилок у застосуванні вогнепальної зброї. Зокрема, на основі опрацювання значного масиву судових рішень науковці виокремлюють такі типові помилки поліцейських при застосуванні вогнепальної зброї: 1) незастосування вогнепальної зброї для відбиття нападу на іншого поліцейського; 2) порушення розробленого плану дій та вказівок керівника під час проведення операції з припинення протиправної діяльності; 3) застосування вогнепальної зброї за обставин, коли в зоні дії кулі є пересічні громадяни, житлові будинки, а також автомобілі, які можуть постраждати від неї; 4) прийняття поліцейським рішення про застосування вогнепальної зброї до того, коли він опинився на місці події та зміг сам пересвідчитися в необхідності її застосування; 5) нездійснення поліцейським необхідних заходів для забезпечення власної безпеки, оскільки тільки поліцейський, який перебуває у безпеці може захистити інших громадян; 6) ненадання невідкладної медичної допомоги особі, яка постраждала від застосування щодо неї вогнепальної зброї; 7) наявність на місці події машини швидкої допомоги не спростовує обов'язку поліцейського надавати невідкладну медичну допомогу особі, яка постраждала внаслідок застосування заходів поліцейського примусу; 8) застосування вогнепальної зброї для розбиття скла автомобіля, який зупинився та не міг покинути місце події, оскільки був заблокований автомобілями правоохоронців; 9) застосування вогнепальної зброї для розбиття скла автомобіля, який зупинився, з боку пасажирського місця [7, с. 287]. Знання працівниками Національної поліції України правових підстав і порядку застосування вогнепальної зброї, а також наведених типових помилок дозволить мінімізувати їх кількість у практичній діяльності.

Поряд із загальним порядком застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України, законодавець у Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. визначає особливості її використання в умовах воєнного стану.

По-перше, під час дії воєнного стану поліцейський має право застосовувати вогнепальну зброю стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених ст. 43, частинами 4, 5 ст. 45, а також ч. 9 ст. 46 вказаного Закону (ч. 9 ст. 42). По-друге, під час дії воєнного стану у разі застосування поліцейським вогнепальної зброї стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України, та завдання зазначеним особам тілесних ушкоджень, каліцтва, застосування вогнепальної зброї, за наявності можливості, з урахуванням подій на відповідній території, поліцейський усно або за допомогою засобів комунікаційного зв'язку повідомляє свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності за можливості повідомляє центральний орган управління поліції та відповідного прокурора (ч. 10 ст. 42). По-третє, поліцейські поліції особливого призначення під час дії воєнного стану в разі залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку в установлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках (наведене положення не поширюється на уповноважених осіб інших правоохоронних органів, які іншими законами України наділені правом застосовувати зброю відповідно до цього Закону) (ст. 46-1) [1].

Висновки

Застосування працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї як найбільш суворого заходу примусу дозволяється виключно за наявності підстав, передбачених законом, і з неухильним дотримання встановленого ним порядку. Необхідною передумовою правильного застосування ними вогнепальної зброї є їх належна професійна підготовка, яка включає набуття навичок з вогневої підготовки. Застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України повинно відповідати вимогам до поліцейського заходу, встановлених законом. Із урахуванням частин 2, 4 – 6 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., застосування вогнепальної зброї повинно відповідати вимогам необхідності, пропорційності та ефективності, що відповідає практиці Європейського суду з прав людини. Знання працівниками Національної поліції України правових підстав і порядку застосування вогнепальної зброї, а також типових помилок її застосування дозволить мінімізувати їх кількість у практичній діяльності.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

2. Мкртчян Р.С., Горішній О.О. Підстави та порядок застосування поліцейських заходів примусу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 393-395.

3. Науково-практичний коментар розділів IV «Повноваження поліції» та розділів V «Поліцейські заходи» Закону України «Про Національну поліцію»: науково-практичний коментар / кол. авт.: Т.П. Мінка, О.Г. Комісаров, Р.В. Миронюк та ін. Харків: Право, 2016. 178 с.

4. Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.02.2016 р. № 70 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 17.02.2016 р. за № 250/28380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16.

5. Справа «Юхимович проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.12.2020 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-209843.

6. Закон України «Про Національну поліцію»: науково-практичний коментар / О.І. Безпалова, К.Ю. Мельник, О.О. Юхно та ін.; за ред. В.В. Сокуренка. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 408 с.

7. Ірха Ю.Б., Бочек О.І., Мацько В.А. Типові помилки під час застосування поліцейських заходів примусу: на основі аналізу судової практики: науково-практичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2024. 308 с.

SUMMARY

The relevance of this article stems from the lack of scholarly attention devoted to researching the mechanisms for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine, which necessitated a theoretical and legal analysis of the issue. This led to the establishment of the article's objective: to clarify the grounds and procedure for the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine.

It has been demonstrated that a necessary prerequisite for the proper use of firearms by these officers is their adequate professional training, which includes the acquisition of marksmanship skills, and the specifics of its implementation have been revealed.

It has been established that firearms may be used by officers of the National Police of Ukraine exclusively when there are grounds provided for by law. The requirements that police officers must adhere to when choosing this police measure have been identified, namely: necessity, proportionality, and effectiveness. It has been substantiated that the establishment of these requirements for the use of firearms as a police measure corresponds with the practice of the European Court of Human Rights.

The specific features of how National Police of Ukraine officers issue warnings regarding the use of firearms are examined. A range of cases is presented in which the use of firearms by officers is permissible without issuing a warning.

The range of grounds for National Police of Ukraine officers to draw their firearms is summarized. The statutory prohibition on the use of firearms, which the legislature has established by subject and place of application, is examined.

The scope of responsibilities incumbent upon officers of the National Police of Ukraine resulting from the use of firearms has been established, namely: 1) providing emergency medical care to persons injured as a result of such use; 2) informing their supervisor in writing of the use of firearms, as well as immediately notifying the supervisor of the active use of firearms.

A list of typical mistakes made by police officers when using firearms is provided, and it is argued that their knowledge of the legal grounds and procedures for the use of firearms, as well as of typical mistakes, will help minimize the number of such errors in practical operations.

The specific features of the use of firearms by officers of the National Police of Ukraine under martial law are summarized.

Key words: firearms, use of firearms, police coercive measures, firearms training, National Police of Ukraine, police officer, martial law.